https://doi.org/10.59295/stctce2025.II.06 CZU: 342.1:321.7

TRANZIȚIE ÎNDELUNGATĂ CĂTRE DEMOCRAȚIE ȘI STATUL DE DREPT

A PROLONGED TRANSITION TOWARDS DEMOCRACY AND THE RULE OF LAW

Elena ARAMĂ,
Universitatea de Stat din Moldova,
ORCID ID: 0000-0002-6406-3743,
e-mail: aramaelena@gmail.com

***Abstract**: The appeal of concept of democracy and constitutional rule of law practice was very strong in the first years after the declaration of independence of the Republic of Moldova. Our scholars enthusiastically took over the works on the principles and values of the rule of law without engaging in the democratic character of the rule of law, highlighting first the freedom and rights of the person, although the rule of law also includes other defining elements. Coming from a totalitarian regime, obviously a democratic culture could not be practiced suddenly, the emphasis had to place on the quality of the human resource. Democracy and rule of law form an indestructible binomial. Constitution provides institutional means and procedural tools for democracy's self-control, through which democracy can check its own path, based on freedom, equality and participation.*

***Cuvinte cheie:** tranziție, democrație, stat de drept, constituție.*

• Introducere

Contrar procedeului juriștilor de a defini orice noțiune, eu nu voi defini democrația constituțională, deși poate apărea întrebarea firească: există și democrații neconstituționale? Răspunsul la această întrebare este de asemenea firesc: democrația constituțională avută în vedere în acest caz este democrația consfințită prin Constituție, indiferent dacă Constituția este scrisă sau nu.

Conceptul statului de drept a prezentat pentru statele ex-socialiste, inclusiv Republica Moldova, un concept nou, dar de o stringentă necesitate după căderea regimurilor totalitare, adică la începutul anilor 90 ai secolului trecut.

Până la acel moment în publicațiile occidentale exista un spectru bogat privitor la descrierea științifică a Statului de drept, a trăsăturilor sale definitorii, dar și a capcanelor ce pot interveni în drumul spre statul de drept. Ultimele avertizări nu prea au fost luate în considerare de doctrina autohtonă, care s-a raliat cu entuziasm la lucrările despre principiile și valorile statului de drept, fără a pedala pe caracterul democratic al statului de drept, scoțând în prim plan ca element principal al statului de drept libertatea și drepturile persoanei, deși statul de drept implică numeroase alte elemente definitorii. De mare ajutor ne-au fost publicațiile profesorilor universitari din România Tudor Drăganu, Sofia Popescu, Ion Craiovan, Ioan Ceterchi, Ion Deleanu, Ioan Humă, a unor autori francezi, lucrările cărora ajungeau la noi tot cu suportul și ajutorul generos al colegilor din România [1].

• Materiale și discuții

Venind dintr-un regim ce în mod demagogic exacerba drepturile social-economice, acestor drepturi nu li s-a atras atenția cuvenită, mai atractive pe drept cuvânt fiind la început drepturile politice și civile ca drepturi, libertăți fundamentale. În lume Statul de drept a parcurs anumite etape de dezvoltare, care au demonstrat necesitatea luării în considerare a societății în care se preconizează edificarea unui stat de drept, construirea anumitor componente, mecanisme și proceduri fundamentale, capabile să fie permanent îmbunătățite prin apelul la experiența altor state care se află la un stadiu de dezvoltare comparabil cu cel național. Soluțiile practicate de statele în tranziție spre statul de drept depind de natura regimurilor care le-au precedat, raportată la domnia legii. Raportându-ne la regimul ce a precedat declararea independenței de către Republica Moldova, constatăm lipsa cu desăvârșire a interesului politic, statal și parțial, chiar doctrinal, față de domnia legii, separarea puterilor, posibilitatea protejării individului în fața statului etc., când de fapt regimul anterior pusese accentul doar pe respectarea de către oameni a legilor. Acestea fiind realitățile, este evident că nu putea fi brusc practicată o cultură democratică, căci rămășitele culturii paternaliste subzistau, cultura respectivă fiind cultivată de regimul sovietic în sensul, după cum scria Sofia Popescu, acceptării necondiționate a centrului de putere, de dominație exclusivă a acestuia, îndreptarea tuturor speranțelor, în special, a celor materiale, spre centrul de putere, respingerea oricărei critici sau contestații la adresa puterii, intoleranța față de alte puncte de vedere, oficiale sau personale [2].

Pe acest fundal politic și cultural o insuficientă atenție a fost acordată problematicii societății civile adecvate și o lipsă de colaborare a guvernanților cu organizațiile societății civile. Doctrina însă a avut o atitudine pozitivă față de constituirea unei societăți civile capabile să sporească nivelul de democratizare al societății, militând pentru extinderea dialogului politicienilor cu societatea în cadrul unor platforme de dialog serioase, capabile să pună în discuție cele mai stringente probleme ale societății. Realitatea a fost mai complicată, căci guvernările reduceau posibilitățile de implicare a societății civile în procesul decizional, inclusiv s-a încercat crearea unei societăți civile paralele [3], care să proslăvească acțiunile guvernanților. Cu toate acestea trebuie menționat totuși că adevăratele organizații ale societății civile au rezistat și au avut un rol important în aprecierea deciziilor guvernanților și exprimarea unor reacții pertinente vis-a-vis de încălcarea drepturilor persoanelor și derapajele antidemocratice și anticonstituționale.

Savanții au susținut că originea statului de drept se află în doctrina liberală, ce se axează pe valorile umanismului, libertatea și demnitatea persoanei umane, pluralismul politic, echilibrul puterilor, egalitatea tuturor în fața legii, numai că doctrina liberală clasică era deja abandonată chiar și de statele din Occident, cu atât mai mult ea nu se potrivea cu realitățile unui stat recent ieșit din totalitarism.

După proclamarea independenței Republica Moldova a ales calea dezvoltării economiei de piață și a implementat Programe de privatizare. Numai că fostele întreprinderi de stat au fost aduse în pragul falimentului, alte bunuri ale statului au fost vândute la prețuri mici, iar în acest context privatizările ce au urmat pot fi calificate ca o insultă adusă poporului care a creat acele proprietăți, în rezultatul lor foarte puțini, mai apropiați de putere sau chiar la putere, s-au îmbogățit, iar marea majoritate a dat pe nimic bonurile de privatizare companiilor de investiții, activitatea cărora s-a dovedit a fi ineficientă. În 1995 În Raportul național asupra dezvoltării umane în Republica Moldova, semnat de W. Temple, coordonator rezident al ONU, printre resursele Republicii Moldova erau arătate industria electronică și agroindustria, dacă agroindustria încă mai există, industria electronică subzistă, deși se depun eforturi pentru a ameliora situația. Relativ mai reușită a fost privatizarea locuințelor, până în anul 2000 erau deja privatizate 92% din locuințe, iar pentru cele rămase termenul a fost prelungit până la 31 mai 2024 și extins cu încă 2 ani, până în mai 2026.

Realizarea principiilor statului de drept reclama anumiți pași, printre care crearea condițiilor pentru implicarea societății în luarea deciziilor, pentru organizarea alegerilor libere și corecte, comunicarea cât mai extinsă a puterii cu

societatea, transparența decizională la nivelul autorităților centrale și locale. În aceste activități un rol magistral urma sa-l aibă mass-media independentă, care, din rațiuni economice, s-a format târziu.

Statul urma să construiască raporturile sale cu cetățenii pe baza respectului reciproc și să garanteze regimul lor juridic prin faptul că el însuși se supune propriilor legi, iar autoritățile statale înțeleg să se supună și ele propriului regim juridic, stabilit de legislație.

Un anumit avânt în pregătirea trecerii de la autoritarism la democrație s-a simțit în legătură cu adoptarea în 1994 a Constituției, art.1, alin.(3) al căreia stipula: „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile și libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea și pluralismul politic reprezintă valori supreme și sunt garantate". Doctrinarii (în special, juriștii) au început a reflecta în lucrările sale esența statului de drept [4,5] fără a-l raporta la statul social și la regimul democratic, erau caracterizate instituții și mecanisme capabile să transforme principiul în realitate.

Printre aceste instituții, mecanisme și principii erau numite: instituția controlului constituționalității legilor, a contenciosului administrativ, independența justiției și a judecătorilor, menite să dea cetățenilor pârghii pentru a-și apăra drepturile și interesele legitime.

Principiul separării puterilor a devenit obiect de cercetare, subiect al tezelor de doctorat, argumentându-se corect că limitarea reciprocă a celor trei puteri poate fi o garanție în protejarea drepturilor omului. O particularitate trebuie avută în vedere și este determinată de dezvoltarea societăților și deschiderile spre exterior. Schimbările produse la nivel social impun atât formule noi de analiză, cât și de realizare în practica organizării social statale a separației puterilor și a dreptului. Făcând referință la multiple formule în care se realizează separația în prezent (*separația profesiunilor, separația puterilor, separația bisericii de stat, separația societății civile de stat, separația dintre reprezentat și reprezentant, separația faptelor și valorilor, sau a științei și vieții*), P. Manent [6] indică puncte de suprapunere și intersecții dintre acestea. În particular, fiind vorba despre separația puterilor, care la cele trei (legislativă, executivă și judecătorească) mai cumulează/indică puterea reală a celei de-a patra (mass-media), ce în societatea tehnologiilor de vârf, a globalizării, are un rol decisiv asupra configurării sistemului social, asupra funcționalității instituțiilor stat, asupra politicii juridice a acestuia, manifestându-se în calitate de putere reală, capabilă a direcționa, a influența, a se impune, dar și de a impune și manipula. În raport cu aceasta sunt necesare revizuiri asupra formulei

în care acestea își aduc contribuția, ori ar trebui să o facă, în vederea construirii unei societăți democratice în care dreptul este în beneficiul societății și a fiecărei persoane. Deschiderile în exterior, conexiunile multiple dintre state, cunoașterea realităților sociale din alte medii socio-culturale etc. determină creșterea așteptărilor indivizilor, a speranțelor într-un viitor mai bun. În acest context, aspirațiile oamenilor, orientate spre democratizarea societăților, sunt raportate la condițiile social-statale concrete, dar și la standardele de viață ale altor societăți edificate pe ideea statului de drept, în care drepturile omului sunt garantate. Astfel, Statul de drept și drepturile omului devin un spațiu de întâlnire dintre persoane, dintre realități sociale, arii disciplinare distincte, dar care se suprapun și sunt convergente din punct de vedere conceptual. Indubitabila relevanță a acestor concepte dominante este demonstrată, o dată în plus, de faptul că nici țara de origine, nici instituţia de apartenență, nici vârsta, nici pregătirea profesională nu este un impediment în a fi interesat de calitatea de cetățean şi de om. Printre dificultăți trebuie accentuat că semnalele ce veneau din doctrina occidentală privitor la posibilitatea instaurării unei guvernări a judecătorilor (juristocrație) nu erau luate în considerare de autorii autohtoni, considerându-le a fi exagerate pentru spațiul autohton. În rezultat s-a dat inamovibilitate judecătorilor în lipsa unui test de integritate, exprimându-se o încredere exagerată în calitățile morale ale reprezentanților breslei judiciare. Independența judecătorilor nu este un scop, ci un mijloc de a promova dreptatea în relațiile sociale, iar abuzul de independență și autodisciplină se poate datora lipsei de control efectiv, inclusiv a societății prin organizațiile sale și prin mass-media, asupra acestui fenomen, care este cunoscut sub numele de dictatură juristocratică [7].

Un optimism exagerat privitor la posibilitățile acestor instituții de a asigura drepturile și libertățile persoanelor nu era însoțit de o analiză și o trecere în revistă a personalului acelor instituții care trebuiau să promoveze o nouă abordare a raportului cetățean-stat și drept urmare să se pună în serviciul societății, să protejeze cetățenii. Din ecuația cercetătorilor erau omise aspectele privind calitatea factorului uman, resursele umane ce veneau dintr-o societate în care totul era controlat de organele partidului comunist la o societate în care nimic (sau aproape nimic) nu era supus controlului societății.

• Concluzii

Astfel, ca o concluzie la cele enunțate putem spune: Statul de drept nu este doar un ansamblu de norme juridice, ci și o practică juridică conformă dreptului, și reflectarea acestora în conștiința socială, căci dreptul este o operă umană și de calitatea resursei umane depinde rolul său în societate.

Democrația și statul de drept formează o unitate indestructibilă. Constituția oferă mijloace instituționale și instrumente procedurale necesare autocontrolului democrației prin care democrația poate să verifice propriul său parcurs, bazându-se pe egalitate, libertate și participare [8, p.91].

Observam că al treilea termen din deviza franceză este înlocuit cu participarea.

Tranziția de la un stat totalitar la unul constituțional, la un stat de drept democratic a întâmpinat dificultăți serioase, în primul rând prin necesitatea de a regândi și implementa relația stat - individ, care trebuie să prezinte individul eliberat de tutela sufocantă a statului, care-l consideră un copil ce trebuie dus de mânuță pe tot parcursul vieții, refuzându-i omului propria implicare și creativitate, fiindcă are sentimentul că el, statul, știe mai bine ce este potrivit pentru individ și ce nu. În acest context, statul de drept este nu numai subordonarea puterii politice dreptului, Constituției, ci și eliberarea energiei constructive a individului, descătușarea lui. Astfel a apărut problema eliminării scurtăturii dintre stat și individ, revenind la acea verigă intermediară ce-i oferea individului puteri în plus – societatea civilă. În anii 90 ai secolului XX în Republica Moldova s-a trecut de la absența totală a societății civile la introducerea unor elemente de natură să antreneze activ societatea în viața social- politică. Astfel omul putea să revendice autonomia, libertatea, iar prin ele - și demnitatea sa. Dar statul totalitar nu era ceva depersonalizat, el era reprezentat de oameni în structuri politice și de stat, care au fost de fapt primii beneficiari ai noului regim politic, menționa un autor din Ungaria, Csaba Varga [8, p.170]. A fost de fapt un proces ce a avut loc și în alte state posttotalitare, inclusiv în Republica Moldova. Toate aceste dificultăți și erori au avut ca rezultat o tranziție extrem de lungă către statul de drept democratic. În concluzie, îndelungata tranziție la statul de drept a întâlnit numeroase piedici, printre care cele generate de elemente obiective, cum ar fi lipsa de experiență a organizării instituțiilor statului, crizele economice, imposibilitatea de a mai utiliza vechile legături economice, dar și subiective: insuficienta atenție acordată democratizării societății, care nu se termină odată cu votul depus de cetățeni în alegeri, lipsa unei prese independente, calitatea resurselor umane folosite pentru a edifica instituții noi, democratice.

- **Referințe bibliografice**:

1. Cu titlu de exemplu: Tudor Drăganu, Introducere în teoria și practica statului de drept. București, 1992; Sofia Popescu, Introducere în teoria generală a dreptului, 1991; Ion Deleanu. Justiția constituțională, 1995; Ioan Ceterchi, Ion Craiovan, Teoria generală a dreptului, 1992; J.J. Chevalier L Etat de droit, Paris, 1992; Ioan Humă, Teoria generală a dreptului, 1995; Ion Craiovan, Finalitățile dreptului, 1995 ș.a.
2. Sofia Popescu, Statul de drept în dezbaterile contemporane. București Editura Academiei Române, 1998, p.165.
3. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 301-315 din 18.08.2017.
4. AVORNIC Gh., Lupu Gh. *Teoria generală a dreptului*. Chișinău: Lumina, 1996.
5. BALTAG D. *Teoria generală a dreptului*. Cimișlia: TIPCIM, 1996
6. MANENT Pierre, O filosofie politică pentru cetățean. Humanitas, 2003, p.25.
7. CATTANEO Mario A., The Rule of Law and the despotism of justice. În: Sociology of Law, nr.3, 1994, p. 91. Apud Sofia Popescu, op.cit., p.152.
8. POPESCU S, Statul de drept în dezbaterile contemporane, p.91.